

ПОРУШЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ МВС, ОРГАНІВ МІЛІЦІЇ ТА ПРОКУРАТУРИ УРСР В ПЕРШІЙ ПОВОЄННИЙ РІК (СЕРЕДИНА 1945 Р.– СЕРЕДИНА 1946 Р.)

Ярмиш Олександр Назарович,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник,
Державний науково-дослідний інститут
МВС України, м. Київ, Україна.

Греченко Володимир Анатолійович,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
факультету №6, Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна.

У 1945-1946 рр. відмічалось значне підвищення рівня злочинності в республіці. Статистика злочинності в СРСР показує, що в цей період 30% соціального бандитизму в Радянському Союзі припадало на Українську РСР [1, с.16].

На це вплинув комплекс причин політичного, соціального, організаційного, економічного та психологічного характеру. Чинниками, які спричинили цей кримінальний феномен, були: повоєнна розруха, величезний дефіцит товарів першої необхідності, наявність значної кількості зброї, що знаходилася у населення (як наслідок бойових дій), голод, що розпочався у 1946 р., неукомплектованість органів міліції та прокуратури, недостатній професіоналізм їхніх співробітників, масова міграція населення (демобілізація мільйонів військовослужбовців, повернення значної кількості людей з евакуації, полону, концтаборів), психологічні наслідки війни, що сформували у певної частини населення звичку до насильства. Не сприяла покращенню роботи правоохоронних органів також помилкова кримінально-правова доктрина, що панувала в юриспруденції доби сталінського тоталітарного режиму, про те, що злочинність – це пережиток минулого, не притаманний соціалізму і тому її зростання – лише недолік в роботі міліції. В результаті влада намагалася не помічати соціально-економічних причин злочинності, не зважала на думки і оцінки населення з цієї проблеми і спрямовувала усю потужність репресивних органів лише на ліквідацію злочинності, а не на усунення причин, що її породжувала. Пік злочинів припав на 1946 рік, упродовж якого було виявлено більше 36 тисяч озброєних пограбувань і понад 12 тисяч випадків соціального бандитизму. Характерною особливістю стану міліції у цей час була велика плинність кадрів. У 1946 р. з органів міліції звільнили 32,8% від усього особового складу. На це, в першу чергу, вплинув такий фактор:

комплектування органів у перші післявоєнні роки здійснювалося у зв'язку з нагальними проблемами дуже швидкими темпами, без достатньої перевірки кандидатів на службу. Вагомим чинником стали і чистки «політично неблагонадійних» співробітників міліції. За їхніми результатами лише працівників з офіцерськими і спеціальними званнями начальницького складу міліції було звільнено 13,4 % від кількості всіх звільнених і 32,6% від числа тих, що закінчили спеціальні навчальні заклади МВС [2, с. 13].

Фактори, які спричиняли зростання загальної злочинності, вплинули й на порушення законності у лавах міліції, прокуратури та МВС (тоді до складу МВС входили й інші підрозділи, крім міліції). Фактів порушення законності цими органами було чимало, про що свідчить, зокрема, документ, віднайдений авторами в архіві Служби безпеки України.

Міністр внутрішніх справ УРСР Тимофій Строкач та заступник прокурора УРСР у спеціальних справах Сергій Шугуров у квітні 1946 р. спрямували директиву №40 начальникам обласних управлінь МВС та обласним прокурорам УРСР, де мова йшла про істотні недоліки в роботі цих органів.

У цьому документі вказувалося, що перевірка обласних управлінь МВС, управлінь міліції та обласних прокуратур з питань якості слідства з арештанських справ, необґрунтованих затримань та арештів громадян, а також звітних даних з цих питань, встановила, що ці важливі ділянки роботи у низці областей УРСР знаходяться явно в незадовільному стані. Була значна кількість випадків необґрунтованого притягнення громадян до кримінальної відповідальності та порушення кримінальних справ за незначними приводами, необґрунтованого затримання громадян, грубого порушення строків і законності утримання арештованих в камерах попереднього ув'язнення (КПУ). Прокурорами давалася санкція на арешт без ретельної перевірки матеріалів, в результаті чого велика кількість заарештованих звільнялася з припиненням справ як у процесі розслідування, так і в суді. З багатьох справ ухвалювалися виправдальні вироки або призначалися покарання без позбавлення волі. Лише в січні та лютому 1946 р. за вказаними обставинами було звільнено з в'язниць 2221 осіб, з них за виправдальними вироками 990 або 44,5%. Вищі чини МВС та прокуратури республіки вказували, що начальники управлінь МВС допускають явне незаконне ув'язнення громадян без постанови на арешт та без санкції прокурора (Дрогобицька область - у справах громадян Городицької та Кузань, Львівська область – у справах Лозицького, Балка та ін.). [3, арк. 108].

У другій половині 1945 р. органами міліції за статтю 98 Кримінально-процесуального кодексу УРСР була затримана 40661 особа, з них притягнуто до кримінальної відповідальності лише 52, 2%. При перевірці КПУ виявлено 832 особи, що утримувалися під вартою більше доби без санкції прокурора. З них було звільнено як затриманих безпідставно 3709 або 42%. Досить частими були факти звертання до прокурора через 3-4 і більше днів після затримання особи. Мали місце факти утримання під вартою 10 та більше днів без пред'явлення обвинувачення. Прокурори рідко брали участь у розслідуванні справ, особливо тих, якими займалася міліція, не давали розгорнутих письмових вказівок у

справах і ніяк не реагували на порушення процесуальних справ на стадії слідства. У низці областей (Львівська, Станіславська, Дрогобицька) прокурорами недостатньо виконувався наказ Прокурора СРСР про щомісячну перевірку справ, які знаходяться у провадженні міліції. Особливо необґрунтовано давалися санкції на арешт міськими та районними прокурорами. Вибірковою перевіркою в'язниць Львівської, Кам'янець-Подільської, Дрогобицької, Київської областей було встановлено, що в період з 1 липня 1945 по 1 березня 1946 р. було звільнено унаслідок припинення справ при розслідуванні за виправдальними вироками судів, а також у зв'язку зі змінами запобіжних заходів 2418 осіб, з них у справах, порушених органами міліції 750 осіб, у тому числі санкції на арешт були надані районними прокурорами на 592 особи. У справах, порушених органами МВС, було звільнено 707 осіб або 29%, з них за санкціями районних прокурорів арештовано 481 особу або 19,85%. Строки утримання під вартою слідчо-ув'язнених станом на 1 березня 1946 р. за 20 областями характеризувалися такими даними: утримувалося у в'язницях з порушенням встановлених законом строків 3792 особи або 11,6% від загальної кількості слідчо - ув'язнених, з них за органами територіальної прокуратури рахувалося 14,8%, органами МВС – 17,2%, органами міліції – 4,3%[3, арк. 108].

Наявність таких серйозних порушень в роботі органів МВС та міліції, а також незадовільний стан прокурорського нагляду у справах цих органів були, на думку авторів директиви, результатом невиконання постанов уряду, вищих компартійних органів та відповідних наказів МВС та прокуратури республіки. Тобто, винуватими, як завжди у радянські часи, були «стрілочники». «Зверху» ніби-то давалися правильні накази та розпорядження, а місцеві органи їх не виконували. Але чому ж тоді ці вищі інстанції почали контролювати виконання своїх же постанов лише через рік? Проте, якщо оцінювати ці факти об'єктивно, то, безперечно, значна доля провини за порушення законності лягала й на місцеві органи міліції та прокуратури.

У директиві пропонувалося обласним прокурорам, начальникам обласних управлінь МВС, начальникам міліції провести низку заходів, і в першу чергу, оперативну нараду, де обговорити дані вказівки і намітити конкретні заходи щодо підвищення якості слідства та усунення тяганини з арештантських справ. Пропонувалося також ретельно перевірити усі, що знаходяться в провадженні справи з порушенням термінів їхнього розгляду та вжити заходи щодо їхнього закінчення упродовж 10 діб. У справах з простроченими термінами, при Фнеобхідності, оформити продовження строків ведення слідства та утримання під вартою арештованих. Тих, кого утримували під вартою за малозначні злочини і, у випадку, якщо вони мали постійне місце проживання, особливо у справах міліції, запобіжний захід – утримання під вартою замінити на поручительство або підписку про невиїзд. Надалі санкції на арешт за малозначні злочини пропонувалося не давати. Вказувалося, що обласним прокурорам необхідно посилити нагляд за законністю затримання громадян органами міліції, а начальникам обласних управлінь МВС, начальникам міліції підвищити вимогливість та відповідальність підпорядкованих їм органів з питань

порушення кримінальних справ, не залишати безкарними жодного випадку необгрунтованого притягнення громадян до кримінальної відповідальності. Прокурорам у випадку звернення за санкціями на арешт, вимагати від слідчих органів надання обгрунтованих матеріалів, що підтверджують висунені обвинувачення і враховувати необхідність обрання запобіжних заходів – утримання під вартою. Прокурорів, які дають необгрунтовані санкції на арешт, суворо карати. Про виконання даних вказівок пронувалося доповіді відповідно МВС та прокуратури УРСР до 10 травня 1946 р. [3, арк. 109-110].

Отже, у перший повоєнний рік (середина 1945 р.-середина 1946 р.) мали місце значні порушення законності в діяльності МВС, органів міліції та прокуратури республіки. Ці порушення стосувалися численних випадків необгрунтованого притягнення громадян до кримінальної відповідальності, грубого порушення строків і законності утримання арештованих в КПУ. Прокурорами давалася санкція на арешт фактично без будь-якої перевірки матеріалів. Такий стан справ у вказаних органах пояснюється, багато в чому, недостатнім контролем за їхньою діяльністю з боку вищих органів, низьким рівнем кваліфікації працівників міліції та прокуратури, значною плинністю їхніх кадрів та впливом важкого соціально-економічного становища, яке склалося у цей час в республіці.

Список літератури

1. Бурдс, Джефри. Советская агентура. Очерки истории СССР в послевоенные годы (1944-1948). Нью-Йорк: «Современная История», 2006. 296 с.
2. Лагоша М. М. Міліція України в 1945-1953 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2000. 24 с.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Спр. 108. Арк. 107-110.